

УДК 323.21

Олена Князєва

*доцент кафедри регіональної політики та публічного адміністрування
ОРИДУ НАДУ при Президенті України, к.соц.н.*

ІНСТИТУЦІЙНА ДОВІРА У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуті актуальні методологічні та методичні питання вивчення довіри у сучасному українському соціумі. Предметом даної статті є саме інституційна довіра – довіра індивідів до соціальних та політичних інститутів, їх представників, інституційних практик. Для українського суспільства, враховуючи сучасні процеси трансформації суспільної системи та процеси реформування політичної сфери, питання довіри набуває особливої ролі. На основі огляду сучасних теорій довіри та аналізу даних емпіричних досліджень автор розкриває основні методологічні аспекти вивчення та загальні тенденції інституціональної довіри.

Ключові слова: довіра; інституційна довіра; політична довіра; партикулярна довіра; узагальнена довіра; міжособистісна довіра

Olena Kniazieva

*Associate Professor of Public Administration and Regional Studies Department,
ORIPA NAPA under the President of Ukraine, PhD of Sociological Sciences*

TRUST IN POLITICAL INSTITUTIONS IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY: GENERAL TENDENCIES AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Article considers actual methodological issues of researching trust in political institutions in the modern Ukrainian society. Considering modern processes of social system transformation and processes of political reformation, the issue of trust is particularly important. On the basis of review of the modern trust theories and analyses of empirical studies, the author reveals general methodological aspects of researching trust in political institutions in the modern Ukrainian society.

Despite the existence of numerous Ukrainian and foreign publications dealing with the issue of trust in political institutions, lots of problems still remain unsolved and debatable.

These problems are revealed in the article:

1) theoretical interpretations of trust in political institutions: despite the frequent use of the «trust in political institutions» in the literature, its definition isn't clearly defined;

2) issue of trust in political institutions origin/nature (main reasons/factors in actual circumstances);

3) issue of impacts of trust in political institutions (research in the context of reverse communication): the impact of trust in political institutions on the society and the impact of trust in political institutions on political institutions. One issue still remains debatable: either trust in political institutions is the reason or the result of the political institutions efficiency?

4) issue of the relationship between trust in political institutions and interpersonal trust;

5) issue of measurement of this complicated and multidimensional phenomenon: lacking the original methodology of levels and effects of trust in political institutions measurement.

Analyses of scientific researches shows the lack of measurement criteria and measurement methodology of trust in political institutions in large-scale surveys.

Key words: trust; trust in political institutions; political trust; particularized trust; generalized trust; interpersonal trust; impacts of trust in political institutions.

Постановка проблеми. Конфуцій якось відмітив, що правителям потрібно три джерела: зброя, їжа та довіра. В разі крайньої потреби можна відмовитися від озброєння, продовольства, але не від довіри народу, бо якщо «народ перестане довіряти, то державі не встояти» [1]. Довіра є важливою характеристикою людських відносин як на рівні міжособистісного спілкування, так і на інституційному.

Проблема довіри громадян до політичних і державних інститутів є актуальною і популярною як у науковців так і управлінців. Показники довіри до соціальних і політичних інститутів є присутніми практично в усіх світових, загальнонаціональних і регіональних дослідженнях провідних соціологічних центрів. Проте за наявності великої кількості емпіричних досліджень не вирішеною залишається безліч методологічних і методичних проблем. Тому дослідження даної теми є актуальним як для теоретиків так і для практиків. Крім того, аналіз наукових джерел показує наявність прогалин у критеріях оцінювання та методиці вимірювання довіри, зокрема довіри до органів державної влади, громадських та політичних інститутів тощо.

Особливості національного характеру, історичні чинники, соціальні і революційні потрясіння наклали свій відбиток на атмосферу (не)довіри в сучасному українському суспільстві. Соціологічні дослідження в Україні, що проводились впродовж періоду незалежності різними соціологічними центрами, показували суперечливий характер феномену довіри в українському суспільстві (див. табл. 1). Таким чином, сьогодні інституційна довіра, під якою розуміється перш за все довіра суспільства соціальним і політичним інститутам їх представникам, інституційним практикам виступає як джерело сили державної влади і одночасно показник її ефективності. У свою чергу, недовіра ключовим соціальним інститутам означає неможливість для самих інститутів влади істотно впливати на політичні і соціальні процеси в суспільстві. Не можна не погодитися із справедливим твердженням Ф. Фукуями про те, що «ефективність політичних інститутів залежить від наявності довіри не у меншій мірі, ніж прибутковості комерційних підприємств, і зниження його рівня вимагає активнішого втручання держави, якій доведеться розробляти і запроваджувати певні правила для регулювання суспільних стосунків» [2]. Більш того, коли суспільство стикається з «синдромом недовіри» (термін П. Штомпки) до політичного режиму, економічній і суспільній системі в цілому (подібна ситуація спостерігалася останніми роками в Україні), альтернативним виходом для людини стає довіра в рамках товариських стосунків примордіальних (початкових) соціальних груп: сім'ї, етносу, релігійної спільноти і ін. В той же час, на думку Штомпки, доповнюючи один одного і влітаючись в культуру суспільства і особи, персоніфіковану і неперсоніфіковану довіру утворюють нова якість – базова довіра [6].

Протягом усього періоду існування незалежної України існувала проблема дефіциту довіри між владою та суспільством. В результаті багаторічних реформ в українському суспільстві спостерігалось розчарування населення діяльністю соціальних і політичних інститутів (органів державної влади, різних правоохоронних органів, ЗМІ), падіння довіри. Влада, яка не користується підтримкою населення і якій люди не довіряють – з точки зору системного підходу – в принципі не життєздатна (хоч термін «життя» такої влади досить не визначено). Не випадково саме дефіцит довіри населення Верховній раді України послужив одним з головних аргументів для її розпуску у травні 2019 року і оголошення позачергових виборів. «Головним аргументом для розпуску Верховної Ради є дуже низька довіра громадян України до цієї інституції – 4 %. Це – оцінка роботи парламенту і найвагоміший аргумент для припинення його повноважень», – заявив Президент України Володимир Зеленський.

Таблиця 1.

Рівень довіри інститутам за результатами національних щорічних моніторингових досліджень (1992-2019 років) (Середній бал**: шкала 1-5)

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2019
сім'ї та родичам	4,5	4,6	4,5	4,6	4,5	4,4	4,5	4,6	4,6	4,5	4,6	4,6	4,5	*
співвітчизникам	3,1	3,2	3,2	3,1	*	3,4	3,4	3,4	3,4	3,3	3,4	3,5	3,4	*
сусідам	3,3	3,3	3,2	3,2	*	3,3	3,3	3,4	3,4	3,3	3,4	3,5	3,3	*
колегам	3,3	3,3	3,3	3,2	3,5	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4	3,4	*	*	*
церкві та духовенству	3,1	3	3	3,1	3,3	3,4	3,4	3,5	3,5	3,3	3,3	3,3	3,1	3,1
астрологам	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3	2,4	2,2	*
ЗМІ (ТВ, радіо, газети)	2,7	2,7	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,6	2,5	2,5	2,7
податкової інспекції	*	*	*	*	*	2,3	2,5	2,5	2,4	2,3	2,2	2,2	2,2	*
міліції/поліції	2,3	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4	2,9	2,1	2,1	2,2	2,2	2,5
прокуратурі	*	*	*	*	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	2,1	2	2	2,1	2,2
судам	*	*	*	*	2,3	2,4	2,4	2,4	2,3	2,1	2	2	2	2,2
президенту	2,3	2,6	2,1	2,7	2,2	2,3	2,7	2,5	2,3	2,2	2,8	2,1	2	3,2
Верховній Раді	2,3	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2	2,5	2,3	2,9	2	2,1	1,9	1,9	2,5
Уряду	2,3	2,3	2,1	2,4	2,2	2,3	2,5	2,4	2,4	2,1	2,4	1,9	1,9	2,5
Місцевим органам влади	*	*	*	*	2,3	2,5	2,5	2,5	2,6	2,4	2,5	2,5	2,4	2,5
Армії	3,2	3,1	3	3,1	3,1	3,1	3	3	2,5	2,8	3,1	3,1	2,9	2,7
Профспілкам	*	*	*	*	2,5	2,6	2,6	2,6	3	2,5	2,4	2,6	2,5	2,7
Політичним партіям	*	2	2,1	2,1	2,1	2,2	2,4	2,2	2,5	2	1,9	1,9	1,9	2,3
Комуністичній партії	2,3	2,1	2,4	2,2	*	*	2,2	2,2	2,2	2,1	1,6	1,8	1,7	*
Керівникам держ. підприємств	2,5	2,3	2,3	2,4	*	*	2,7	2,6	2,2	2,5	2,4	*	*	*
Приватним підприємцям	2,4	2,4	2,4	2,5	*	*	2,6	2,7	2,6	2,5	2,6	*	*	*
Банкам	*	*	*	*	2,1	2,3	2,6	2,6	2,6	2,2	2,2	2	2,2	2,4
Страховим компаніям	*	*	*	*	1,9	2,1	2,2	2,3	2,1	2,1	2,1	*	2,8	*
Благодійним фондам	*	*	*	*	*	2,4	2,4	2,6	2	2,5	2,5	2,9	3,1	3
вченим України	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3,4	3,3	*	*
Волонтерам	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3,3	3,4	3,2	3,4

* Дані відсутні

** Середній бал розраховувався для 5-ти бальної шкали, де 1 - повна недовіра, а 5 - повна довіра.

Тому, в наш час одним з найважливіших завдань, що стоять перед органами державної та публічної влади в Україні, є завдання завоювання довіри населення по відношенню до неї самої, до соціальних і політичних інститутів, їх представників, різних інституційним практикам і процедурам. Вивчення і накопичення в українському соціумі культури недовіри і подолання дефіциту довіри можливо при використанні міждисциплінарного підходу – на основі одночасної реалізації публічно-управлінських, соціологічних, психологічних і політологічних підходів. Міждисциплінарний підхід повинен стати запорукою формування реальних умов для розвитку довіри між владою та суспільством в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання довіри між владою і суспільством хвилюють сьогодні багатьох: і владу, і бізнес, і громадських активістів і пересічних громадян. Саме довіра сьогодні це найреальніший, найдієвіший механізм інтеграції суспільства. На рівні емпіричних досліджень розрізняють кілька типів довірчих відносин (В. С. Вахштайн, 2018): 1) міжособистісну довіру – довіру до знайомих людей; 2) узагальнену довіру – довіру до людей в цілому; 3) довіру до інститутів. Відомий український соціолог В. Паніотто виділяє два види довіри – узагальнену довіру (generalized trust) і партикулярну довіру (particularized trust) (Паніотто 2012). Узагальнена довіра – це готовність розглядати інших людей як частину свого морального співтовариства, довіра до незнайомих людей. Партикулярна довіра – це довіра до конкретних осіб, яких людина знає особисто (сім'я, друзі). Узагальнена довіра принципово відрізняється від партикулярної довіри тим, що вона поширюється на осіб, про яких довіряюча сторона не має безпосередньої інформації. Деякі, використовуючи по суті той же самий критерій, виділяють вертикальну і горизонтальну довіру: під вертикальною довірою розуміють довіру до соціальних і політичних інститутів (уряду, органам правопорядку, церкві, профспілкам), а під горизонтальною – довіру до людей.

У науковій літературі приводиться багато різних за об'ємом і змістом визначень «довіри». Як наукові категорії – вони мають складну багаторівневу структуру. У дискусіях з приводу довіри можна виділити, принаймні, три головні напрями [4]: 1) історично орієнтовані дослідження дженералістів, які розглядають «довіру» як основоположне і структуруюче поняття глобалізації західної цивілізації (Фукуяма та ін.); 2) об'єднує ряд концепцій, представлених відомими соціологами (Е. Гідденс, Е. Зелігман, М. Лагершпец, Дж. Коулман та інш.). Зокрема, Зелігман розглядає довіру, як відчуття відповідальності, боргу, обов'язку (персоніфікована довіра), з одного боку, з іншого боку, довіра асоціюється з певними соціальними інститутами, з діяльністю яких пов'язані надії на майбутнє; 3) широко поширеним є напрямом, в рамках якого довіра розглядається як соціальний капітал (Фукуяма, Коулман, Патмен і ін.).

Інтерес до теми довіри посилюється в періоди нестабільності і соціальних змін, коли недовіра до політичного устрою або режиму з боку широких верств населення стає ресурсом трансформації суспільства. Крім того, теоретики довіри стверджують, що питання про довіру актуалізується в ситуаціях невизначеності і ризику (Н. Луман, Н. Штомпка).

У науковій літературі багато уваги зазвичай приділяється впливу інституціональної довіри на суспільство, а саме вважається:

1) чим вище інституціональна довіра, тим стійкіше суспільна система (Собольова, 2014);

2) масова сліпа довіра владі може бути розглянута як джерело деградації і крах суспільства. У цьому контексті рівень недовіри до неефективної влади можна розглядати частково як конструктивний елемент суспільного розвитку (Макеев 2014);

3) висока інституційна довіра сприяє соціально-політичній активності і позитивному відношенню до політиків, що діють, і соціальних організацій. Низька інституційна довіра стає причиною формальної комунікації, представляє загрозу безпеці держави і суспільства в цілому (Левашов 2006) та ін.

Мета статті: на основі узагальнення сучасних методологічних підходів до інституційної довіри та аналізу даних емпіричних досліджень розглянути основні тенденції, причини та ефекти інституціональної довіри у сучасному українському соціумі.

Виклад основного матеріалу. Етимологія терміну «інституційна довіра» йде своїми коренями в необхідність розрізнення міжособистісної довіри – довіри між індивідами (Interpersonal Trust: I-TR) і політичної довіри (Political Trust: P-TR).

У рамках досліджень громадянського суспільства і держави сучасні дослідники в якості найважливішою виділяють проблему походження довіри до інститутів державної влади (Trust in Political Institutions) і проблему взаємозв'язку інституціональної довіри

(Political of Institutional Trust) з міжособистісною довірою (Interpersonal Trust) (Лукин: 2005; Терин 2018).

Науковці виділяють декілька ключових відмінностей інституціональної довіри від міжособистісної: 1) інституціональна довіра може розглядатися як феномен макрорівня, коли йдеться про кроскультурні дослідження; 2) інституціональна довіра не зв'язана з конкретною ситуацією взаємодії, предметом і об'єктом довіри, тоді як ці елементи є невід'ємним контекстом формування міжособистісної довіри; 3) об'єктом інституціональної довіри є «незнайомиць», «чужий», «узагальнений інший» тоді як міжособистісна довіра – це довіра до конкретного індивіда; 4) інституціональна довіра – це в основному досвід нашої довіри, придбаний нами соціальний капітал, міжособистісна довіра – гнучкіший феномен, залежний від ситуативних чинників і досвіду надання довіри або в схожій ситуації, або певному контрагентові [8].

На думку Р. Інглегарта, довіра до держави і міжособистісна довіра не знаходяться в прямій залежності один від одного. Більш того, вони практично не залежать один від одного: «...рівень довіри до уряду серед американської громадськості за останні декілька десятиліть різко впав: у 1958 лише 24 відсотки американців виказували недовіру національному уряду, а в 1992 році ця цифра склала не багато ні мало як 80 відсотків. Занепад довіри до уряду не знайшов своє відзеркалення в зменшенні міжособистісної довіри, яка залишалася відносно стабільною і скоротилося лише в незначній мірі. Воно явно слідувало іншому напрямку розвитку, і це дозволяє передбачити, що міжособистісна довіра не визначалася практичним досвідом американського населення в політичній сфері» [5].

Попри те, що в науковій літературі термін «інституційна довіра» використовується досить часто, чіткого його визначення немає. Вчені і дослідники при визначенні «інституційна довіри» часто ототожнюють поняття «інституційна довіра» і «політична довіра». Як відзначає український дослідник Ю. Самчук, «довіра політична» ґрунтується переважно на довірі громадян до влади, уявленні про те, за якими правилами вони повинні діяти. Довіра політична, або міра визнання суспільством законності влади (легітимності), може бути раціональною і нераціональною. Стійка політична довіра громадян до влади ґрунтується на визнанні тих політичних дій, які відповідають цінностям і нормам традиційної культури і моралі на основі таких чинників: раціонально-цільового, коли влада забезпечує виконання поставлених цілей; правового – визнання суспільством політичних дій у рамках існуючої правової системи; соціально-економічного, який ґрунтується на політиці, здатній забезпечити населенню високий рівень життя [9, с. 111]

У рамках дослідження політичної довіри склалися дві теоретичні традиції інтерпретації політичної довіри: культурологічна і інституціональна.

Культурологічна теоретична традиція інтерпретації довіри представлена теоріями політичної культури Г. Алмонда і С. Верба, Р. Інглегарта, Р. Путмана. Ці теорії виходять з гіпотези про екзогенну – по відношенню до політичної сфери, природи політичної довіри. З культурологічної точки зору, *політична довіра є продовження міжособистісної довіри, яка формується в період ранньої соціалізації і робить вплив на подальші індивідуальні оцінки політичних інститутів*. Політична довіра розглядається тут як складова соціального капіталу (Social Capital), а міжособистісна довіра (виходячи з положення про екзогенність походження політичної довіри) розглядається в якості основи формування політичної довіри.

У рамках культурологічного напрямку виділяють макрокультурологічні і мікрокультурологічні теорії довіри. Макрокультурологічні теорії підкреслюють схожість національних традицій, норм, цінностей, мікрокультурологічні – фіксують увагу на відмінностях індивідуального досвіду соціалізації. Наприклад, макрокультурологічні теорії бачать джерело політичної недовіри, характерне для країн демократичного транзиту, в авторитарній культурі пострадянських країн і країн Східної і Центральної Європи [10]. Навпаки, мікрокультурологічні теорії бачать джерело недовіри в механізмах соціалізації, що здійснює міжпоколінну трансмісію авторитарних цінностей [11].

Критика культурологічної теоретичної традиції зосереджена в основному навколо положень про перехід міжособистісної довіри на рівень політичної довіри. Френсіс Фукуяма в зв'язку з цим висунув тезу про «радіус довіри» (Radius of Trust), під якою розуміється ефект розширення міжособистісної довіри до рівня політичної довіри. Ф. Фукуяма звертає увагу на те, що при схожості рівня міжособистісної довіри радіус довіри відрізняється в різних країнах, що суперечить тезі про переростання міжособистісної довіри в політичну. Річард Роуз вказує на наявність інверсійного зв'язку між соціальними групами і інститутами, яка характеризується переміщенням вектору громадської довіри у напрямі цивільних структур і втратою довіри політичним інститутам в т. з. суспільствах «пісочного годинника». Схожі концепції висувають Джоуль. Брем і У. Рон, Діана Муц, К. Ньютон та ін. [12].

Інституціональні концептуальні інтерпретації політичної довіри акцентують увагу на ендогенній природі довіри і раціональності довіри (тобто його обумовленості внутрішньополітичними факторами, пов'язаними з політичним і економічним курсом уряду, оцінки громадянами рівня ефективності політики, що проводиться). Логіка теорії така, що інституціональна довіра розглядається слідством, а не причиною ефективності діючих політичних інститутів. Якщо політичні інститути діють ефективно, то вони генерують довіру, інакше – скептицизм і недовіра. Інституціональні положення представлені в роботах Джоулю. Колемана, П. Дазгупты, К. Оррена, С. Скоурнека, К. Шепсла та ін.

Інституціональні теорії як і культурологічні диференційовані на макро- і мікротеорії. Макроінституціональні теорії довіри акцентують увагу на такій проблемі як загальні показники ефективності політики, ефективності управління, зниження корупції, результати якої детермінують інституціональний і політичний вибір громадян. Мікроінституційні теорії в якості значимих детермінуючих чинників виділяють індивідуальні цінності і соціальне положення громадян.

Тема політичної довіри досліджується не лише в аспекті аналізу причин і чинників довіри, але також у рамках реверсивного зв'язку, а саме ефектів довіри. Ця тема торкнулася Марком Хетерингом [13] у рамках інтегрального інституціонального аналізу, що сполучає на базі інституціонального два описаних вище підходів – інституціональний і культурологічний. Цей підхід також припускає, що політична довіра є відображенням стану задоволеності або незадоволення громадянським суспільством діючими політичними елітами і інститутами.

Довіра розглядається Хетерингом і як незалежна змінна, здатна виконувати роль індикатора, що вимірює рівень специфічної і дифузної підтримки інституціональної структури громадянським суспільством. Взаємозалежність довіри і інституціональної підтримки в громадянському суспільстві означає, що, будучи в певний момент втраченим, політична (не) довіра веде до втрати інституціональної підтримки, відновлення якої надзвичайно проблематично. Це, у свою чергу, підриває умови і здатність правлячих політичних еліт проводити ефективну політику, породжує зростання недовіри і незадоволення політикою, що проводиться, веде до втрати інституціональної підтримки, і до змін в інституціональній структурі.

Російський дослідник Латов Ю. В. визначає інституційну довіру, як довіру до тих організацій (уряду, бізнесу, ЗМІ, профспілкам), які грають ключову роль в генеруванні і виконанні громадських «правил гри». Чим вище інституційна довіра, тим сталою є громадська система [14].

Довіра в цілому, і інституційна довіра, зокрема є зовнішнім каменем концепції соціального капіталу (може розглядатися і як джерело і як результат соціального капіталу) (Колеман, Фукуяма, Портман), соціального порядку, ризику (Штомпка, Гидденс) і так далі. Досі немає розуміння дослідників про того, хто і коли ввів поняття інституціональна довіра в науковий обіг.

Аналітично виділяють декілька аспектів інституційної довіри:

- ідентифікація з цінностями або цілями інститутів (наш президент, наша армія, наша наука і тому подібне); ідентифікація з політичними лідерами, що очолюють або репрезентують інститути;
- можливість звернення до послуг (ресурсам) відповідного інституту, потенційний доступ до нього;
- прагматична оцінка виконуваних інститутами функцій;
- ілюзії, надії на отримання благ, захист від загрози, викликані очікуваннями інституціональних дисфункцій;
- уявлення про ціну дотримання і недотримання інституціональних умов і вимог, готовність мінімізувати репресивний тиск відповідного інституту зверненням до ресурсів інших груп і тому подібне

Таке розуміння довіри виникає внаслідок ситуацій, що постійно повторюються і множаться, в яких держава складає з себе відповідальність за колишні соціальні зобов'язання.

Прикладні аспекти дослідження «інституційної довіри». Серед методичних чинників, які впливають на результати дослідження довіри до політичних і державних інститутів, в першу чергу слід звернути увагу на шкали вимірювання цього складного та багатогранного феномену.

Серед дослідників довіри дуже популярною є модель Мішлера-Роуза. У єдиний блок інституційної довіри включені і міжособистісна і політична довіра. Методика припускає вимір наступних параметрів [15]:

- довіра до політичних інститутів і силових структур (партії, парламент, профспілки, поліція, суди, прем'єр-міністр або президент, армія);
- довіра до інститутів громадянського суспільства (приватне володіння, церква, преса, телебачення і радіо і інше)
- довіра до інших людей.

Другий блок в моделі Мишлера – Роуза включає макроіндикатори ефективності функціонування політичних інститутів як чинника формування довіри. Ця складова розроблена з урахуванням макроінституціональних підходів до інтерпретації довіри і передбачає виявлення:

- 6-тизначного індексу зміни цього рівня, які в сукупності складають індикатори ефективності політичних реформ, здійснюваних у рамках трансформованої інституціональної структури. У цей же блок входять і макроекономічні індикатори.

Третій блок індикаторів концептуальної моделі Мишлера-Роуза сполучає макро- і культурологічні, а також інституціональні аспекти мікрорівнів політичної довіри.

Результати, отримані за допомогою цієї моделі, виявляють детермінуючу роль, передусім, макроінституціональних факторів політичної і міжособистісної довіри. До таких чинників відносяться: оцінка на індивідуальному рівні політичної і економічної діяльності уряду, індивідуальні оцінки активності уряду, зокрема сприйняття справедливості нового режиму; оцінки мікрорівнів – результатів діяльності політичних інститутів по забезпеченню свободи і створенню умов для реалізації можливостей особистого впливу на ухвалення політичних рішень, а також оцінки мікрорівнів міри корумпованості режиму.

У інтерпретації довіри моделі Мишлера-Роуза необхідно враховувати наступне.

1. Значущість макроінституціональних ефектів, опосередкованих на мікрорівні ціннісними орієнтаціями індивідів, продуктами національної культури і соціалізації, що являються чинниками довіри непрямої дії.

2. Чинник переважання в суспільствах постсоціалістичного транзиту не стільки довіри, скільки недовіри і скептицизму по відношенню до політичних інститутів.

3. Різної природи міжособистісної і інституційної довіри.

Проблема вимірювання інституційної довіри в масових опитуваннях. Зазвичай рівень інституційної довіри визначається за допомогою питання: «Якою мірою Ви довіряєте...(далі слідує перелік цих інститутів)?» При цьому залишається відкритим питання, як розуміють довіру до політичних і соціальних інститутів респонденти в масових опитуваннях?

Чи однакове значення вкладають різні респонденти в поняття довіри? А якщо однозначного розуміння терміну у респондентів немає, то наскільки методично коректним є це питання. З точки зору українського соціолога В. Вишняка «коректнішим є питання про відношення громадян до сутнісних характеристик довіри, а не про використання багатозначного терміну «довіра». На думку В. Вишняка «отримані за допомогою такого показника оцінки і будуть показниками рівня довіри політичним і державним інститутам» [16, с. 142].

Серед методичних чинників, які впливають на результати дослідження інституціональної довіри, в першу чергу, слід звернути увагу на шкали вимірювання, які бувають вербалізованими (сформульовані словами) і невербалізованими (оцінки по 5-ти або 10-ти бальній шкалі). Використання різних шкал істотно впливає на результат досліджень.

Загальні закономірності інституційної довіри в сучасному українському суспільстві. Далі звернемося до довіри громадян України до соціальних інститутів і інститутів влади. Результати аналізу даних п'яти хвиль Європейського соціального дослідження (2004-2012 рр.) свідчать про те, що за показниками інституційної довіри (парламенту, політикам, політичним партіям, судовій системі і тому подібне) Україна знаходилась на крайніх позиціях і демонструвала один з найнижчих в Європі загальних рівнів довіри [7, с. 20]. Не давали підстав для оптимізму і дані моніторингових досліджень Інституту соціології НАНУ, які ведуться з 1992 року. Щоб оцінити, в якій мірі сучасні українці довіряють різним соціальним інститутам, проаналізуємо середні значення, що характеризують рівень довіри до різних соціальних і політичних інститутів за результатами загальнонаціональних моніторингових досліджень, які проводяться Інститутом соціології НАНУ.

Серед соціальних інститутів респонденти більш всього довіряють сім'ї, церкві, добродійним фондам. Їх рейтинг залишається досить високим і майже не міняється. Навпаки, динаміка змін і міра довіри до президента до 2018 року мала стійку тенденцію до зниження. У 2018 році президент, Верховна Рада і політичні партії мали найнижчі рейтинги довіри, що дає можливість стверджувати, що прихід до влади нового президента і його політичної сили був зумовлений. Ситуація значно змінилася після виборів шостого президента України. Уже у вересні за даними опитування Центру Разумкова президенту Зеленському довіряли 79 %. За цим показником глава держави випереджає всі органи влади і соціальні інститути – навіть солдатам, волонтерам, поліції і представникам церкви українці довіряють менше. Білш того, в історії України ще жоден глава держави не мав настільки високий рівень довіри.

Результати дослідження проведеного соціологічною службою Центру Разумкова¹, свідчать про те що найчастіше громадяни України після Президента висловлюють довіру

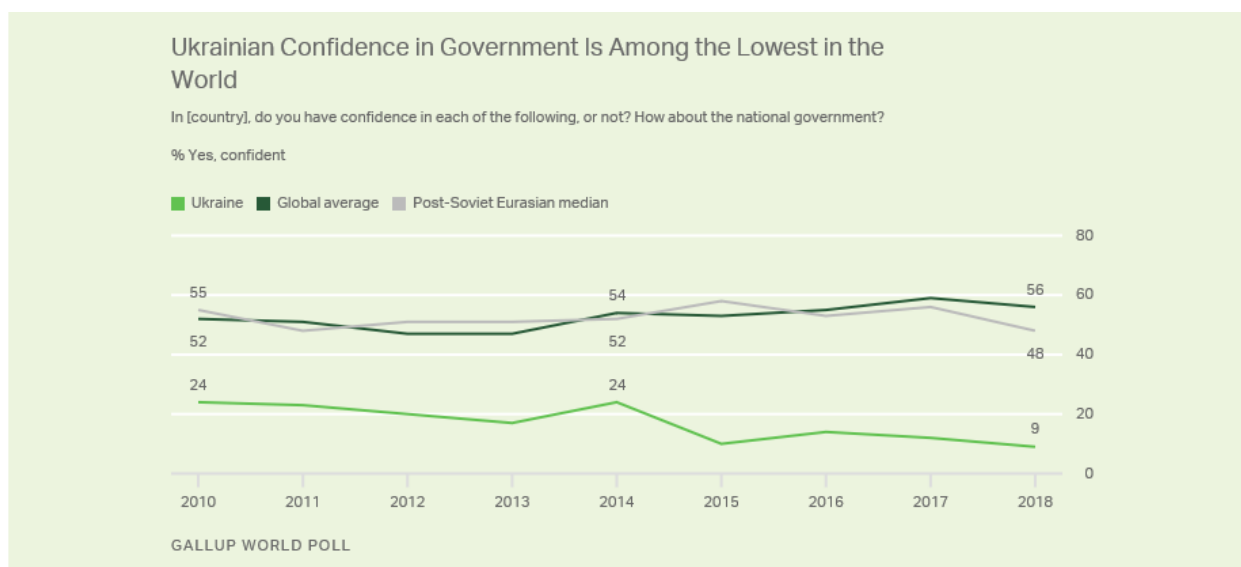
¹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 вересня 2019 року. Було опитано 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення країни за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із

волонтерським організаціям (їм довіряють 69 % опитаних), Церкві (63 %), Збройним Силам України (74 %), Державній службі з надзвичайних ситуацій (64 %), добровольчим батальйонам (62 %). До інституцій, який довіра висловлюються частіше, ніж недовіра, відносяться також Державна прикордонна служба (їй довіряють 63 % опитаних), Національна гвардія України (64 %), ЗМІ України (56 %), громадські організації (52 %).

Недовіра найчастіше висловлюється ЗМІ Росії (80 %), політичним партіям (63 %), судовій системі (72 %), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (53 %), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (54 %), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (68 %), Верховному Суду (59 %), Антикорупційному суду (50 %), Конституційному Суду (56 %), Національному банку України (51 %).

Цікаво, що за даними дослідження міжнародної асоціації Gallup² українці мали найнижчий рівень довіри до уряду у світі – у 2018 році лише дев'ять відсотків жителів країни довіряли владі. Це набагато нижче середнього рівня довіри до уряду в пострадянських країнах, де він складає 48 відсотків, а також у середнього показника в світі (56 %) у 2018 році. Як зазначено в дослідженні, низький рівень довіри до влади фіксується в Україні вже десятиліття. Під час президентства Віктора Януковича, який під час Євромайдану втік до Росії і пізніше був заочно засуджений за державну зраду, рівень довіри до уряду складав 24 відсотки. На початку президентства Петра Порошенка з'явилися ознаки того, що глава держави почав відновлювати довіру громадян. Тоді 24 відсотки мешканців були впевнені в уряді і 48 відсотків схвалювали роботу президента. Однак поступово рівень довіри падав, оскільки українці побачили, що уряд не в змозі виконати вимоги протестувальників часів Революції гідності. З 2015 року рівень довіри українців до влади не перевищував 14 %.

По даним, отриманим у вересні 2019 року в ході загальнонаціонального опитування Центром Разумкова, довіра до президента виявилася дуже велика: немає нікого і нічого, хто і що викликало б в свідомості українців більшу довіру, ніж президент. Довіра до шостого президента не лише більша, ніж довіра до будь-яких інших інститутів, але і є «джерелом»

квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайнефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

Джерело: <http://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>

² Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nedovira-do-vlady-ukrayina-rekord-gallup/29834005.html>

будь-якої іншої довіри. І данні моніторингових досліджень Інституту соціології АНУ і данні досліджень Центру Разумкова свідчать про те, що при зростанні довіри до президента відбувається зростання до інших соціальних інститутів. Довіра до президента виступає чинником, що обумовлює інституційну довіру в цілому.

Висновки. Аналіз динаміки інституціональної довіри громадян України свідчить, що вона дуже мало або зовсім не пов'язана з динамікою соціально-економічної ситуації в Україні і її оцінок в масовій свідомості громадян [Вишняк, 2006]. Оскільки показники довіри до влади є суб'єктивними і відносними, то оцінити їх рівень можливо тільки в зіставленні з іншими показниками довіри: до інших інститутів в одному дослідженні, до одних і тих же інститутів в інших дослідженнях, у тому числі і міжнародних.

Радіус довіри (висловлювання Фукуями) в Україні обмежений сімейними зв'язками і контактами з найближчим оточенням. Найдинамічніше змінюється за роки незалежності України рівень довіри громадян до президентів України. Після президентських виборів президенти України отримують кредит довіри громадян, який в період між виборами зникає. Найбільш високим був кредит довіри в 2005 році після обрання Віктора Ющенка – йому довіряли майже половина виборців (за даними ІС НАН України) і в 2019 році після обрання Володимира Зеленського – йому довіряють майже 80 % (за даними Центра Разумкова).

Важливість та необхідність дослідження проблеми інституційної довіри пов'язана з необхідністю реалізації Україною Цілей Сталого Розвитку, що є частиною Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030 року, прийнятого світовими лідерами на історичному Саміті ООН у вересні 2015 року. Глобальні цілі офіційно вступили в силу 1 січня 2016 року. Протягом наступних п'ятнадцяти років країни будуть спрямовувати свої зусилля на подолання всіх форм бідності, на боротьбу з нерівністю та на усунення негативних проявів кліматичних змін.

Цілі сталого розвитку в Україні становлять нову систему взаємоузгоджених управлінських заходів за економічним, соціальним та екологічним (природоохоронним) вимірами, спрямовану на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності поколінь, безпечного навколишнього середовища. Слід зазначити, що одна з цілей сталого розвитку безпосередньо наголошує на формуванні довіри в суспільстві задля досягнення інших цілей розвитку суспільства. Довіра регулює сферу взаємовідносин між суб'єктами на міжособистісному та інших рівнях, в нормуючи формальні, публічні та інституційні сфери.

Проблема довіри є однією з ключових у сучасному українському соціумі. В сучасних теоріях соціальної довіри підкреслюється, що для підвищення соціально-економічного рівня та доброти населення та впровадження в Україні Стратегії сталого розвитку необхідна підтримка довірчих відносин на всіх рівнях соціальної організації – від міжособистісних контактів до ставлення громадян до держави, соціальних і політичних інститутів і влади.

Отже результати дослідження такого складного багатофакторного явища як «інституційна довіра» в контексті виявлення причин та довіри між різними елементами українського суспільства можуть бути використані в процесі підвищення згуртованості вітчизняного соціуму задля реалізації цілей сталого розвитку, попередження соціальних та інших конфліктів, підвищення ефективності соціально-політичних, економічних та інших реформ. Політика сталого розвитку не може бути реалізована у повному обсязі і достатньо ефективно, якщо в суспільстві немає довіри суспільства до інститутів публічної влади і навпаки.

Література.

1. Переломов Л. С. Конфуций и конфуцианство с древности по настоящее время (V в. до н. э. – XXI в.). Москва: Стілсервіс, 2009. 704 с.

2. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния» [1995].
3. Еремичева Г., Симпура Ю. Недоверие как социальная проблема современной России // Журнал социологии и социальной антропологии 1999 Год, том II, выпуск 4.
4. Инглегарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития Москва: Новое издательство, 2011. 464 с. (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
5. Штомпка П. Социология социальных изменений / Под ред. В. А. Ядова; пер. с англ. А. С. Дмитриева. Москва: Аспект-Пресс, 1996.
6. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. – 338 с.
7. Zak, Paul J. and Knack, Stephen (2001), Trust and Growth, *Economic Journal*, P. 295–312.
8. Шорина И. Н. Институциональное доверие в современном российском обществе (региональный аспект). *Вестник ТГУ*. 2013. Вып. 8 (124).
9. Вишняк А. Доверие к политическим институтам // Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. – 139-166.
10. Keenan E. Muscovites Political Folkways. *Russian Review*. 1986. Vol. 45. P. 115–181; J
11. Eckstein H., Fleron F., Hoffman E. P., Reisinger W. M. Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia? Explorations in State-Society Relations. Lanham, H. D.: Rowman and Littlefield. 1998; Hedland S. Russia's Market Economy: A Bad Case of Predatory Capitalism. London: UCL Press. 1999; Joyce J. M. The Old Russian Legacy // *Foreign Policy*. 1984. Vol. 55. P. 132–153.
12. Fukuyama F. The Great Disruption: Human Nature and the Reconstruction of Social Order. New York: Free Press. 1999; Newton K. Social and Political Trust in Established Democracies // *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* / Pippa Norris Ed. Oxford, UK: Oxford University Press. P. 169-187; Mutz D. Impressional Influence. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 1998; Brehm J., Rahn W. Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital // *American Journal of Political Science*. 1997. Vol. 41. P. 999-1023; Muller E., Seligson M. Civic Culture and Democracy: the Question of Casual Relationships // *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88 P. 635-652; Hetherington M. J. The Political Relevance of Political Trust // *American Political Science Review*. 1988. Vol. 92. P. 791-808; Rose R. Russia as an Hour-Glass Society: A Constitution Without Citizens // *East European Constitutional Review*. 1995. Vol. 4 N 3. P. 34–42.
13. Hetherington M. The Political Relevance of Political Trust // *American Science Review*. 1998. Vol. 92. N 4. P. 791–808; Craig S. The Malevolent Leaders: Popular Discontent in America. Boulder, CO: Westview. 1993; Hibbing J. R., Theiss-Morse E. Congress as Public Enemy: Public Attitudes Toward American Political Institutions. New York: Cambridge University Press. 1995; Rosenstone S., Hansen M. Mobilization, Participation, and Democracy in America. New York: Macmillan. 1993.
14. Сасаки Масамиси, Давыденко В. А., Латов Ю. В., Ромашкин Г. С., Латова Н. В. *Журнал институциональных исследований*, 2009. №1.